

OFSHOR MOLİYAVIY MARKAZLAR FAOLIYATINI TARTIBGA SOLISHNING XALQARO MEXANIZMLARI VA ULARNING ZAMONAVIY IQTISODIYOTDAGI ROLI

Yuldasheva Umida,

TDIU “Xalqaro moliya” kafedrası DSc., professor

umida_yu@mail.ru

Olimova Soxiba Inamjon qizi,

TDIU “Xalqaro valyuta kredit munosabatlari” yo‘nalishi talabasi

saxiba2004@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada ofshor moliyaviy markazlar (OFC/XFC) va transchegaraviy moliya tuzilmalarining xalqaro moliya tizimidagi o‘rni, ularning iqtisodiy mohiyati hamda faoliyatini tartibga solishning zamonaviy xalqaro mexanizmlari atroflicha o‘rganiladi. Tadqiqotda OECDning avtomatik axborot almashish standarti (AEOI/CRS), BEPS tashabbusi, AQShning FATCA tizimi, FATFning benefitsiar egalik bo‘yicha standartlari hamda Yevropa Ittifoqining yuqori xavfli uchinchi davlatlarni aniqlash mexanizmlari tahlil qilingan. BIS, OECD va Tax Justice Networkning 2024–2026-yillardagi so‘nggi statistik va huquqiy ma‘lumotlari asosida xalqaro moliya tizimidagi transchegaraviy kapital oqimlari hamda soliq bazasining qisqarishi xavflari baholangan. Maqola yakunida O‘zbekiston moliya-bank tizimida xalqaro axborot almashinuvini rivojlantirish, benefitsiar egalik reyestri aniqligini oshirish, riskka asoslangan nazoratni kuchaytirish va soliq qonunchiligini takomillashtirishga qaratilgan amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: ofshor moliyaviy markazlar, xalqaro moliya, soliq shaffofligi, CRS, AEOI, BEPS, FATCA, FATF, benefitsiar egalik, AML/CFT, xalqaro iqtisodiy hamkorlik.

Kirish

Zamonaviy moliyaviy globallashtirish sharoitida kapitalning davlatlararasidagi harakat tezligi va ko'lam misli ko'rilmagan darajada oshdi. Ushbu jarayonda xalqaro moliyaviy vositachilik vazifasini bajaruvchi va norezident mijozlarga keng turdagi xizmatlarni taklif etuvchi transchegaraviy moliyaviy markazlar (Cross-Border Financial Centres — XFCs) va ofshor yurisdiksiyalar alohida strategik o'rin tutadi. Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) ma'lumotlariga ko'ra, mazkur markazlarning tashqi moliyaviy pozitsiyalari global ulushi 1980-yildagi 12 foizdan 2023-yilga kelib qariyb 30 foizga yetgan bo'lib, ularning umumiy qiymati taxminan 60 trillion AQSh dollarini tashkil etmoqda.

Shu bilan birga, ilmiy va amaliy tahlillarda “ofshor moliyaviy markaz” va “transchegaraviy moliyaviy markaz” tushunchalarini to'g'ri farqlash muhim ahamiyat kasb etadi. BIS tahlillariga ko'ra, transchegaraviy markazlar asosan norezident sub'yektlar o'rtasidagi kapitallarni qayta taqsimlash va vositachilikka ixtisoslashgan bo'lsa, an'anaviy ofshor tushunchasi ko'pincha past soliq stavkalari, yengillashtirilgan regulativ muhit va konfidentsiallik bilan bog'lanadi. Zamonaviy xalqaro tartibga solish arxitekturasining ustuvor maqsadi barcha ofshor operatsiyalarni cheklash emas, balki qonuniy xalqaro moliyaviy vositachilik bilan noqonuniy kapital oqimlari, soliq bazasining qisqarishi hamda moliyaviy jinoyatlarni bir-biridan aniq ajratish va shaffoflikni ta'minlashdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasining “O'zbekiston - 2030” strategiyasi hamda Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida milliy moliya-bank tizimini modernizatsiya qilish, yashirin iqtisodiyot ulushini izchillik bilan kamaytirish hamda moliyaviy bozorlar shaffofligini oshirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan. Ushbu strategik maqsadlar milliy iqtisodiyotni xalqaro soliq va moliyaviy xavfsizlik standartlari to'liq integratsiyalashni talab etadi. Mamlakatimizda valyuta operatsiyalari, bank nazorati hamda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish (AML/CFT) bo'yicha milliy qonunchilik FATF va OECD standartlariga moslashtirilmoqda. Markaziy bank hamda Soliq qo'mitasi tomonidan xalqaro axborot almashinuvi

mexanizmlari va riskka asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish mamlakatning xalqaro investitsiyaviy jozibadorligini va moliyaviy xavfsizligini oshirishning strategik shartidir.

Yuqoridagi strategik vazifalardan kelib chiqqan holda, mazkur tadqiqot oldiga quyidagi aniq ilmiy-amaliy vazifalar qo'yilgan: Transchegaraviy va ofshor moliyaviy markazlarning global kapital harakatidagi o'rni hamda miqyosini BIS ko'rsatkichlari asosida baholash; OECD AEOI/CRS standarti hamda AQSH FATCA tizimining xalqaro soliq shaffofligini ta'minlashdagi samaradorligini qiyosiy tahlil qilish; BEPS loyihasi va FATF standartlarining global soliq yo'qotishlarini kamaytirishdagi rolini aniqlash; Xalqaro ilmiy va amaliy tajriba asosida O'zbekiston moliya-bank tizimida shaffoflikni oshirish va regulyativ mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tarixi.

Ofshor moliyaviy markazlar va ularni regulyatsiyalash masalalari xalqaro hamda mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan turli jihatlardan atroflicha tadqiq qilingan. Xalqaro iqtisodchi olim Gabriel Zucman o'zining "The Hidden Wealth of Nations" nomli asarida ofshor markazlarda saqlanayotgan shaxsiy boyliklar va transmilliy kompaniyalar foydasini ko'chirish global soliq bazasini sezilarli darajada yemirishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, avtomatik moliyaviy axborot almashinuvi tizimini kengaytirmay turib, iqtisodiy adolat va soliq shaffofligiga erishib bo'lmaydi.

Taniqli tadqiqotchi Ronen Palan ilmiy ishlarida ofshor yurisdiksiyalarning paydo bo'lishini davlatlararasidagi soliq raqobati va suverenitetni tijoratlashtirish jarayoni bilan bog'laydi. U ofshor markazlar zamonaviy kapitalizmning vositachilik tuzilmasi ekanligini va ularni tartibga solish faqat bir tomonlama taqiqlash emas, balki ko'p tomonlama xalqaro shartnomalar va hamkorlik standartlari orqali amalga oshirilishi lozimligini ko'rsatib beradi. Shuningdek, Mohammad Kabir Hassan hamda M. Umer Chapra kabi xalqaro tadqiqotchilar moliyaviy tizimlarning barqarorligi va axloqiy tamoyillarga asoslangan regulyatsiyalar ziddiyatli kapital oqimlarining oldini olishda muhim o'rin tutishini ta'kidlaydilar.

Xalqaro institutsional darajada BIS, OECD hamda FATF ekspertlari regulyativ standartlarni ishlab chiqishda yetakchilik qilmoqda. OECD Global Forum doirasida taqdim etilgan hisobotlarda AEOI/CRS hamda BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) tamoyillari transmilliy kompaniyalar foydasining past soliqli hududlarga sun'iy ko'chirilishiga qarshi asosiy qalqon sifatida baholanadi.

O'zbekistondagi va mintaqaviy iqtisodchi olimlardan E.A. Baydaulet va boshqa tadqiqotchilar o'z ilmiy ishlarida xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilish, moliya-bank tizimida shaffoflikni oshirish va xalqaro tajribani milliy bozor xususiyatlariga moslashtirish zarurligini ilgari suradilar. Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, amaliy jihatdan bu sohani rivojlantirish uchun moliyaviy infratuzilmani shakllantirish hamda benefitsiar egalikni aniqlashga qaratilgan maxsus qonunchilik bazasini yaratish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda ilmiy tahlilning nazariy va empirik usullar tizimli ravishda qo'llanildi. Xususan, mavzuni chuqur o'rganish jarayonida tahlil va sintez, induksiya, deduksiya, umumlashtirish, taqqoslash, guruhlash kabi metodlardan keng foydalanildi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar (BIS, OECD,

FATF, Tax Justice Network, Yevropa Komissiyasi) hisobotlari va statistik ko'rsatkichlarini o'rganishda statistik-dinamik va qiyosiy-huquqiy tahlil usullari qo'llanilib, regulyativ mexanizmlarning samaradorligi hamda ularning O'zbekiston moliya-bank tizimiga ta'siri va amaliy ahamiyati baholandi.

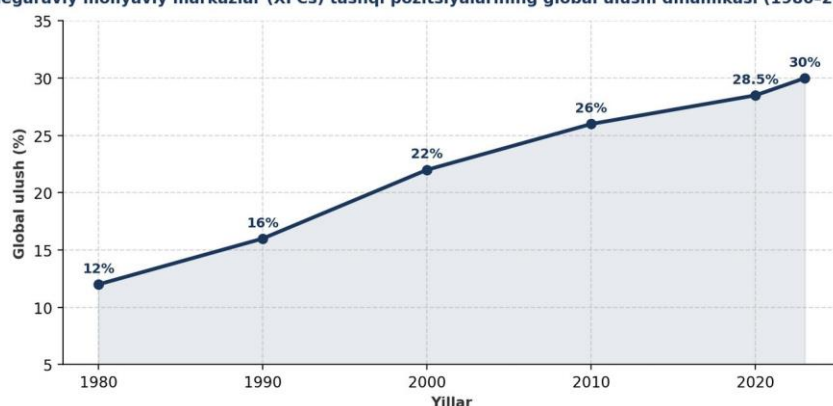
Tahlil va natijalar.

Ofshor moliyaviy markazlar — bu xalqaro mijozlar, transmilliy kompaniyalar, investitsiya fondlari va moliyaviy vositachilarga xizmat ko'rsatadigan yurisdiksiyalardir. Ularning iqtisodiy funksiyalariga kapitalni qayta taqsimlash, xalqaro investitsiyalarni vositachilik qilish, aktivlarni boshqarish, sug'urta hamda holding tuzilmalarini tashkil etish kiradi. Ularning rivojlanishiga kapital harakatining erkinlashuvi, soliq raqobati va huquqiy tartib-taomillarning soddalashtirilishi sabab

bo'lgan. Demak, ofshor markazlarning mavjudligi o'z-o'zidan noqonuniy faoliyatni anglatmaydi; asosiy masala shaffoflik va nazoratni ta'minlashdadir.

Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) statistikasi ma'lumotlariga ko'ra, transchegaraviy moliyaviy markazlarning (XFCs) global tashqi pozitsiyalardagi ulushi 1980-yildagi 12 foizdan 2023-yilga kelib 30 foizgacha yetgan va jami aktivlar hajmi 60 trillion AQSh dollarini tashkil etgan. Bu holat 1-rasmda yaqqol namoyon bo'ladi.

Transchegaraviy moliyaviy markazlar (XFCs) tashqi pozitsiyalarining global ulushi dinamikasi (1980–2023-yillar, %da)

1-rasm. Cross-border financial centres tashqi pozitsiyalarining global ulushi, 1980–2023-yillar. (Manba: BIS, 2026).

Xalqaro soliq shaffofligini oshirishning muhim mexanizmlaridan biri OECD Global Forum doirasidagi Automatic Exchange of Information (AEOI) va Common Reporting Standard (CRS) hisoblanadi. CRS orqali moliyaviy institutlar norezidentlarning hisoblari haqida ma'lumot to'playdi va soliq rezidentligi yurisdiksiyalariga avtomatik uzatadi. OECDning 2025-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, AEOI bo'yicha 116 ta yurisdiksiya ma'lumot almashishni yo'lga qo'ygan bo'lib, 2024-yil davomida 171 milliondan ortiq moliyaviy hisob bo'yicha ma'lumot almashilgan va ularning umumiy qiymati 13 trillion yevroni tashkil etgan (1-jadval).

Ko'rsatkich nomi 2024–2025-yillar amaliy ko'rsatkichi

AEOI bo'yicha almashishni boshlagan yurisdiksiyalar 116 ta yurisdiksiya

Avtomatik almashilgan moliyaviy hisoblar soni 171 mln dan ortiq

Almashilgan hisoblarning jami qiymati Taxminan 13 trln yevro

Tizimning asosiy regulyativ maqsadi Soliq shaffofligi va soliqdan bo'yin tovlash xavfini kamaytirish

Ko'rsatkich nomi	2024-2025-yillar amaliy ko'rsatkichi
AEOI bo'yicha almashishni boshlagan yurisdiksiyalar	116 ta yurisdiksiya
Avtomatik almashilgan moliyaviy hisoblar soni	171 mln dan ortiq
Almashilgan hisoblarning jami qiymati	Taxminan 13 trln yevro
Tizimning asosiy regulyativ maqsadi	Soliq shaffofligi va soliqdan bo'yin tovlash xavfini kamaytirish

1-jadval. OECD AEOI/CRS standarti bo'yicha global axborot almashinuvi natijalari (Manba: OECD Global Forum, 2025)

CRS va AQShning FATCA (Foreign Account Tax Compliance Act) tizimi o'rtasida muayyan farqlar va o'xshashliklar mavjud. CRS ko'p tomonlama xalqaro standart sifatida keng geografik qamrovga ega bo'lsa, FATCA AQShning ichki qonunchiligiga asoslangan bo'lib, AQSh soliq rezidentlarining xorijdagi hisoblarini nazorat qilishga qaratilgan (2-jadval).

Mezon	OECD CRS/AEOI standarti	AQSH FATCA tizimi
Tashabbuskor	OECD/Global Forum	AQSH hukumati (IRS)
Asosiy maqsad	Ko'p tomonlama soliq shaffofligi	AQSH soliq rezidentlari bo'yicha nazorat

Qamrov	116+ ishtirokchi yurisdiksiya	Global darajada AQSH shaxslari hisoblari
--------	-------------------------------	--

Asosiy mexanizm	Avtomatik axborot almashinuvi	FATCA hisoboti majburiyatlari va kelishuvlari
-----------------	-------------------------------	---

Xalqaro ahamiyati	Multilateral global standart	AQSH markazli global hisobot tizimi
-------------------	------------------------------	-------------------------------------

Mezon	OECD CRS/AEOI standarti	AQSH FATCA tizimi
Tashabbuskor	OECD/Global Forum	AQSH hukumati (IRS)
Asosiy maqsad	Ko'p tomonlama soliq shaffofligi	AQSH soliq rezidentlari bo'yicha nazorat
Qamrov	116+ ishtirokchi yurisdiksiya	Global darajada AQSH shaxslari hisoblari
Asosiy mexanizm	Avtomatik axborot almashinuvi	FATCA hisoboti majburiyatlari va kelishuvlari
Xalqaro ahamiyati	Multilateral global standart	AQSH markazli global hisobot tizimi

1-jadval. OECD CRS va AQSh FATCA tizimlarining qiyosiy tavsifi (Manba: Mualliflar ishlanmasi)

Shu bilan birga, Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) loyihasi transmilliy korxonalar foydasining past soliqli yurisdiksiyalarga sun'iy ravishda ko'chirilishiga qarshi 15 ta harakat rejasini amalga oshirmoqda. BEPS dasturi raqamli iqtisodiyot, gibril nomuvofiqliklar, CFC (nazorat qilinadigan xorijiy kompaniyalar) qoidalari, transfer narxlash hamda mamlakatlar kesimidagi hisobotlarni (CbCR) qamrab oladi. FATF standartlari esa yuridik shaxslarning haqiqiy mulkdorlarini (beneficial ownership) aniqlash talabini ilgari surib, ofshor kompaniyalar orqali pul yuvish xavfini kamaytiradi.

Yevropa Ittifoqining yuqori xavfli uchinchi davlatlar bo'yicha yondashuvi ham regulativ amaliyotda muhim o'rin tutadi. 2026-yil 9-yanvardagi Commission Delegated Regulation (EU) 2026/46 qarori bilan Rossiya yuqori xavfli uchinchi davlatlar ro'yxatiga kiritilgan bo'lsa, Regulation (EU) 2026/83 qarori bilan Boliviya va Britaniya Virgin Orollari ro'yxatga qo'shilgan hamda Burkina-Faso, Mali, Mozambik, Nigeriya, Janubiy Afrika va Tanzaniya kabi davlatlar strategik

kamchiliklarni bartaraf etgani sababli ro'yxatdan chiqarilgan. Bu dinamika shuni ko'rsatadiki, yuqori xavfli yurisdiksiyalar ro'yxati doimiy emas, balki xalqaro baholashlarga muvofiq muntazam yangilanib boradi.

Tax Justice Network tashkilotining 2024-yilgi hisob-kitoblariga ko'ra, global soliq suiste'moli sababli davlatlar har yili qariyb 492,4 milliard AQSh dollari miqdoridagi soliq tushumlaridan mahrum bo'lmoqda. Ushbu ko'rsatkichning 347,6 milliard dollari transmilliy kompaniyalar foydasini ko'chirishga, 144,8 milliard dollari esa badavlat shaxslarning ofshor boyliklariga to'g'ri keladi (3-jadval).

Yo'nalish nomi	Tax Justice Network (2024)	Jami ichidagi ulushi (%)
Transmilliy kompaniyalar foydasini ofshorga ko'chirish	\$ 347,6 mlrd	Taxminan 70,6%
Badavlat shaxslarning ofshor boyliklarini yashirishi	\$ 144,8 mlrd	Taxminan 29,4%
Jami global soliq yo'qotishlari	\$ 492,4 mlrd	100,0 %

1-jadval. Global soliq yo'qotishlarining muqobil hisob-kitob ko'rsatkichlari
(Manba: Tax Justice Network, 2024)

Ofshor faoliyatni tartibga solish ko'p tomonlama xalqaro institutlarning muvofiqlashtirilgan harakatlarini talab etadi. OECD, FATF, IMF, BIS hamda Yevropa Ittifoqining asosiy regulyativ mexanizmlari va ularning vazifalari 4-jadvalda jamlangan.

Xalqaro institut	Asosiy mexanizm	Ofshor faoliyatni tartibga solishdagi roli
OECD/Global Forum	AEOI/CRS, BEPS	Soliq shaffofligini, xorijiy hisoblar va soliq bazasini himoya qilish
FATF	40 tavsiya, Beneficial Ownership	Noqonuniy pul yuvish va yashirin kompaniyalar xavfini kamaytirish
IMF (XVF)	FSAP, Moliyaviy monitoring	Global va milliy moliyaviy barqarorlik va transchegaraviy risklar
BIS	LBS/CBS bank statistikasi	Transchegaraviy capital oqimlari va banklararo pozitsiyalarni kuzatish

Yevropa Ittifoqi (EU)	AML/CFT, High-Risk list	Yuqori xavfli yurisdiksiyalar bo'yicha qo'shimcha nazorat choralari
-----------------------	-------------------------	---

1-jadval. Xalqaro regulyativ institutlar va ularning tartibga solish mexanizmlari (Manba: Mualliflar ishlanmasi)

Xulosa.

Ushbu tadqiqotda Kirish qismida qo'yilgan to'rtta strategik ilmiy-amaliy vazifalar izchillik bilan bajarildi hamda quyidagi muhim natijalar va amaliy xulosalarga erishildi:

Birinchidan, birinchi vazifa ijrosi yuzasidan BIS va xalqaro moliya statistikasi asosida transchegaraviy moliyaviy markazlarning global kapital harakatidagi o'rnini baholandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ushbu markazlarning global tashqi pozitsiyalardagi ulushi 30 foizga yetgan bo'lib, 60 trillion AQSh dollaridan ortiq aktivlarni qamrab oladi. Bu ko'rsatkich ofshor markazlar zamonaviy kapitalizmida muhim vositachilik rolini bajarishini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, ikkinchi vazifa doirasida OECD AEOI/CRS standarti hamda AQSh FATCA tizimining amaliy samaradorligi qiyosiy o'rganildi. 116 yurisdiksiya o'rtasida 171 milliondan ortiq hisoblar bo'yicha 13 trillion yevrolik avtomatik ma'lumot almashinuvi yo'lga qo'yilgani bank sirining tugaganini hamda xalqaro soliq shaffofligi yangi bosqichga ko'tarilganini tasdiqladi.

Uchinchidan, uchinchi vazifaga muvofiq, BEPS loyihasi va FATF standartlarining global soliq yo'qotishlarini kamaytirishdagi o'rnini tahlil qilindi. Tax Justice Network ma'lumotlariga ko'ra, yillik 492,4 milliard AQSh dollarilik global soliq yo'qotishlarining oldini olish uchun benefitsiar egalik reyestrlarini shaffoflashtirish va foydani sun'iy ko'chirishga qarshi kurash choralari kuchaytirish zarurligi asoslandi.

To'rtinchidan, to'rtinchi vazifa ijrosi o'laroq, "O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan milliy moliya-bank tizimini modernizatsiya qilish va yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish vazifalaridan kelib chiqqan holda, quyidagi ustuvor amaliy takliflar ilgari surildi:

1. OECD AEOI/CRS va FATCA mexanizmlari bo'yicha Soliq qo'mitasi va Markaziy bankning institutsional va dasturiy-texnik salohiyatini rivojlantirish;
2. Yuridik shaxslarning haqiqiy mulkdorlari (benefitsiar egalari) bo'yicha markazlashtirilgan, ochiq va doimiy yangilanuvchi davlat reyestrini shakllantirish;
3. Tijorat banklari va moliyaviy muassasalarda riskka asoslangan KYC (Know Your Customer) va AML/CFT nazorat tizimlarini chuqurlashtirish;
4. BEPS loyihasining transfer narxlash va CFC (nazorat qilinadigan xorijiy kompaniyalar) qoidalari bo'yicha Soliq kodeksiga tegishli o'zgartishlar kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. BIS (2026). Financial centres and offshore activity. BIS Quarterly Review, March 2026.
2. BIS (2026). International finance through the lens of BIS statistics: offshore activity.
3. OECD (2025). Peer Review of the Automatic Exchange of Financial Account Information 2025 Update. OECD Publishing.
4. OECD Global Forum (2025). International community meets in New Delhi to reflect on latest advances in global tax transparency.
5. OECD. Base Erosion and Profit Shifting (BEPS): 15 Actions.
6. FATF (2023). Guidance on Beneficial Ownership of Legal Persons.
7. FATF (2024). Guidance on Beneficial Ownership and Transparency of Legal Arrangements.
8. European Union (2026). Commission Delegated Regulation (EU) 2026/46. EUR-Lex.
9. European Union (2026). Commission Delegated Regulation (EU) 2026/83. EUR-Lex.
10. Tax Justice Network (2024). The State of Tax Justice 2024.
11. Zucman, G. (2015). The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens. University of Chicago Press.

12. Palan, R. (2006). The Offshore World: Sovereign Markets and the Globalization of Financial Services. Cornelsity Press.